

VARGA BEÁTA

Az orosz közigazgatási rendszer bevezetése Ukrajnában 1654–1835 között

Az Ukrán Hetmanátus intézményrendszerében bekövetkezett változások 1654–1764 között

Az 1654. évi perejaszlavi egyezmény¹ eredményeképpen az ukrán területek feletti lengyel–litván fennhatóságot az orosz kötelék váltotta fel, de az Ukrajna birtoklásáért kirobbant orosz–lengyel háborút lezáró 1667. évi andruszovói szerződés² értelmében Nyugat-Ukrajna átmenetileg visszakerült a Rzeczpospolitához. Az Ukrajna „befogadását” megfogalmazó ún. „Márciusi cikkelyek”³ 1654-ben nem határozták meg hivatalosan a Hetmanátus jogi státuszát Oroszország keretein belül, így mindkét fél saját érdekeit szem előtt tartva értelmez(het)te az új viszony jellegét. Az orosz–ukrán szerződés orosz interpretációja szerint Ukrajna integrált, alávetett része lett Oroszországnak, a kozák vezetők értelmezésében ugyanakkor 1654-ben mindössze patrónusi viszony jött létre a két fél között, amelyben Ukrajna mint gyengébb és egzisztenciájában veszélyeztetett állam belement abba, hogy az orosz uralkodó védnökségét elismerje, annak adót fizessen és cserébe fegyveres segítséget kapjon a lengyel–litván állam ellen. A cár részéről adománylevélnek tekintett „Márciusi cikkelyekben” 60 ezer főben maximálták a lajstromozott kozákok számát, akik teljes önkormányzati joggal rendelkeztek. A hetman önálló belpolitikai jogkörrel rendelkezett és a külügyi hatáskörét is csupán annyiban korlátozták, hogy a cári kormányzat ellenségeivel csak Moszkva hozzájárulásával tarthatott fenn kapcsolatot.

---

¹ A perejaszlavi egyezmény megnyitotta az utat Ukrajna Oroszországhoz való csatlakozásához, de máig is vitatott kérdés a historiográfiában, hogy önálló államként csatlakozott-e a Romanovokhoz, alávetett tartományi helyzetbe került, esetleg vazallusi viszony vagy konföderáció jött létre Oroszország és Ukrajna között.

² A 34 cikkelyből álló dokumentum értelmében Oroszország visszakapta Szmolenszket, Ukrajnát pedig a Dnyeper mentén hivatalosan is két részre osztották. A bal parti területek a Romanovok birtokában maradtak, míg Nyugat-Ukrajna visszakerült a Rzeczpospolitához. A szerződés alapján Kijev átmenetileg orosz kötelékbe került, de két év múlva lengyel birtokba kellett volna kerülnie. *Akti, otnoszjascziszja k isztoriji Zapadnoj Rossziji*. Szanktpeterszburg, 1861–1869. III. 173–176.

³ *Vosszojegyinyenije Ukraini sz Rosszijej. Dokumenti i materiali v trjoh tomah*. Moszkva, 1954. III. 560–570.

Az 1654-ben orosz kötelékbe került ukrán területekből kialakult *Hetmanátus* az 1667-es andruszovói békéig nem rendelkezett szilárd politikai határokkal.⁴ Az autonóm Ukrajna hivatalos elnevezése a katonai alapon szerveződő, szabadon választott hetman irányítása alatt álló *Zaporozsjei Had* lett, amely formula *egyszerre jelölte a cár szolgálatában álló 60 ezer fős kozák sereget és az államszervezetet. A hetman elméletileg mint egyeduralkodó*⁵ *kormányzott*, valójában hármas kötöttség is jellemezte: hatalmát korlátozta a kozákság a *Hadsereg Radán*⁶ és a *Sztarsina Radán*⁷ keresztül, hűséggel tartozott a Romanovoknak, akikre felesküdt, valamint az ortodox egyház befolyása is meghatározó jelentőséggel bírt a hetman politikájában. A korabeli források nem határozták meg pontosan a hetman hatáskörét,⁸ akit 1722-ig⁹ minden esetben a Hadsereg Rada választott, és akinek a személyét 1665-től¹⁰ kezdve a cári kormánynak is jóvá kellett hagynia. A hetmanválasztással egy időben ún. „Hetmani cikkelyeket”¹¹ is megfogalmaztak, amelyek nem csak ukrán „alkotmányként”, hanem új vagy felújított orosz–ukrán szerződésnek is funkcionáltak. 1722–1727 és 1734–1750 között az orosz uralkodók nem is engedélyezték Ukrajnában a hetmanválasztást és az ukrán területek fokozatosan teljesen Moszkva befolyása alá kerültek.

Orosz kötelékben a korábbi lengyel közigazgatási felosztás alapját képező vajdaságok megszűntek Ukrajna területén és helyükbe a kozákezek¹² léptek mint katonai és adminisztratív egységek, amelyek a hetman főparancsnoksága alatt az 1649. évi zborivi egyez-

⁴ Az 1649. évi zborivi egyezmény értelmében az autonóm jogokkal felruházott ún. „Kozák-Ukrajna” területe 312 ezer km²-t foglalt magában. Az 1667. évi andruszovói béke után az orosz fennhatóság alá került Kelet-Ukrajna területe 208 ezer km²-re csökkent.

⁵ A hetmanok jelképe a *bulava* (buzogány) és a *bunczuk* (lófarokkal díszített katonai zászló) volt. Az előbbi hatalmi szimbólum nyugati, az utóbbi keleti eredetre vezethető vissza.

⁶ A Hetmanátus meghatározó szerveként funkcionált a Hadsereg Rada, amely intézmény hatásköre mind az államot, mind a kozákságot érintő valamennyi ügyre kiterjedt. Kezdetben ezek a gyűlések évente összeültek, az Oroszországhoz történő csatlakozás után azonban a hetmanok egyre ritkábban hívták össze.

⁷ A hetmanok hatalmát gyakorlatilag az ún. Sztarsina Rada korlátozta leginkább, amely a 17. század közepéig a lengyel Haditanácshoz hasonlóan a kozákok középső katonai vezető rétegének egyenlő rangú, kollektív egységeként funkcionált. Ez a hatalmi szerv tömörítette magában a legmagasabb rangú katonai vezetőket, akiknek a hetmani szék megüresedése esetén kollektíven jogukban állt Ukrajna kormányzását a kezükbe venni.

⁸ A hetman feladatai közül a hadsereg és a külkapcsolatok irányítása emelkedett ki, de ezenkívül széleskörű közigazgatási, törvényhozói és bírói hatáskörrel is felruházták. Ő hívta össze a kozákok általános gyűlését és a Sztarsina Radát, elnökölt azok ülésein, ő nevezte ki a kozák tisztikart. Nem utolsósorban ő rendelkezett a fölbirtokok adományozásának, illetve elosztásának jogkörével is.

⁹ A svédekhez átállt Ivan Mazepa utódját a cár személyesen nevezte ki hetmannak, megsértve ezáltal a kozákok szabad hetmanválasztási jogát.

¹⁰ *Istotcsnyiki Malorosszjszkoj isztoriji, szobrannije D. N. Bantis-Kamenszkim (1649–1687)*. Moszkva, 1858. 5–8.

¹¹ 1654 – Márciusi cikkelyek; 1659 – Perejaszlavi cikkelyek; 1665 – Moszkvai cikkelyek; 1669 – Gluhovi cikkelyek.

¹² 1667-től kezdve a Hetmanátus területe tíz ezredkörzetre (nyizsini, csernyihivi, sztarodubi, prilucki, kijevi, perejaszlavi, ljubenyii, hadjacsi, mirgorodi, poltavai) oszlott. Arkusa (szerk.): *Nariszi isztoriji derzsavnoji szluzsbi v Ukrajini*. Kijev, 2009. 92.

mény¹³ alapján az autonóm Hetmanátus létrehozásához az alapvető területi egységet szolgáltatták. A hadi szükségleteknek megfelelően az ezredek további századokra¹⁴ lettek felosztva, a legkisebb katonai közigazgatási egységként pedig a *kurenyc*, szolgáltak.¹⁵

Az ezredeseket¹⁶ a Hadsereg Rada választotta meg, vagy a hetman közvetlenül nevezte ki őket.¹⁷ Az utóbbi lehetőség ellen a kozákok gyakran tiltakoztak, mert ez sértette a „demokratikus” tradícióikat. A 18. század elejéig a hetmani kormányzat nem minden esetben tekintette véglegesnek az orosz fennhatóságot, hanem kísérletet tettek a szomszédos államok támogatásának megnyerésére. Ivan Vihovszkij (1657–1659)¹⁸ például a lengyel–litván államhoz történő visszacsatlakozás híveként lépett fel, Petro Dorosenko (1665–1676)¹⁹ a Hetmanátus törökbarát politikáját szorgalmazta, Ivan Mazepa²⁰ pedig kényszerhelyzetben a svéd orientációt választotta. Így szinte természetes, hogy ezen „áruló” kozák vezetők távozásával a cári kormányzat szorgalmazta az egész tisztikar – köztük az ezredesek – leváltását. Ivan Mazepa átállását kihasználva I. Péter cár drasztikusan leszűkítette a kozákság önkormányzati jogát. Hamarosan bevett gyakorlattá vált, hogy az ezredeseket Moszkvából nevezték ki, általában orosz származású katonatisztek személyében, aminek következtében a hetmanokat fokozatosan elszigetelték a kozák tisztikartól.

¹³ Az ukrán mozgalom vezetői 1649. augusztus 9-én kötötték meg a lengyel kormányzattal a zborivi egyezményt, amelyben az állami jegyzékbe foglalt kozákok számát 40 ezer főre növelték, akik egyben visszakapták az 1638-ban elveszített kiváltságaikat. Az 1648–1654. évi ukrán mozgalom lényeges eredményének fogható fel a kijevi, braclavi és a csernyihovi vajdaságot magában foglaló, autonómnak nyilvánított „Kozák-Ukrajna” kialakulása, ahová a lengyel hatóságok hatásköre nem terjedt ki. Ezenkívül Csihirinben kiépült a hetmani adminisztratív szervezet, melyben egy lehetséges ukrán állam körvonalai sejlettek fel. *Vosszjoegyinyenyije Ukraini sz Rosszijej...* i. m. I. 299–306.

¹⁴ Míg 1649-ben a századkörzetek száma 124 volt, addig a 17–18. század fordulójára elérte a legmagasabb 163-as számot. N. A. Markevics: *Isztorija Malorossziji*. V. Moszkva, 1843. 109.

¹⁵ Arkusa (szerk.): *Nariszi isztoriji...* i. m. 89.

¹⁶ Az ezredesek elsődleges feladata a katonai irányításra terjedt ki, de egyben ők voltak az ezredek, mint közigazgatási és területi egységek kormányzói, ezenkívül szükség esetén bírói feladatkört is elláttak.

¹⁷ A Hetmanátus északi területein általában a hetmani kinevezés tendenciája érvényesült vagy a Kozák Tisztek Tanácsában szavaztak az ezredesek személyét illetően, délen pedig – közel a Zaporozsjei Szicshez – megőrződtek a választás hagyományai. *Dokumenty Bogdana Hmelnyickovo (1648–1657)*. Kijev, 1961. 178–179.

¹⁸ A hetmani és a lengyel–litván kormányzat közötti titkos egyezmény megkötésére 1658-ban került sor Hadjacsban, melynek értelmében a Rzeczpospolita három önálló állam (Lengyel Királyság, Litván és „Rusz” Nagyfejedelemség) föderációjává alakult volna át. A trialista alapokon működő államközösség egyenrangú tagjaként a hetman és a kozák sztarsina jóval kiterjedtebb előjogokat élvezhettek volna, mint az orosz kötelékben. *Akti, otmoszjascsijszja k isztoriji Zapadnoj Rossziji*. i. m. V. 141–144.

¹⁹ A jobb parti Ukrajnában Petro Dorosenko (1665–1676) szerezte meg a hetmani címet, akinek nem titkolt célja a szuverén ukrán állam megteremtése volt saját fősége alatt. Török–tatár segítséggel először a nyugat-ukrán területeket akarta függetleníteni a lengyel fennhatóság alól, majd a Dnyeper bal partján is megszüntetni az orosz befolyást.

²⁰ Mazepa szemszögéből az orosz uralkodó volt az, aki megszegte a szerződéses elvet 1708-ban a XII. Károly svéd király elleni katonai segítségnyújtás megtagadásával, Péter állampárti szemszögéből nézve pedig a hetman lelken száradt, hogy Oroszországot veszélybe sodorta az „árulásával”.

Megállapítható tehát, hogy az ezredesi címhez többféle módon is hozzá lehetett jutni a 17–18. század fordulójáig: *választás* útján, amely esemény vagy a Hadsereg Rada, vagy a Sztarsina Rada gyűlésein keresztül realizálódott; valamint a hetman vagy – a 18. század elejétől – a cár által történő *kinevezéssel*. Fennállt még egy ritka lehetőség az ezredesi rang elnyerésére: az *örökítés*, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy az ezredesi méltóság apáról fiúra szállt, feltéve, ha az utód is vállalta az állami katonai szolgálati kötelezettséget. Az örökletes ezredesi rang elterjedését a cári kormányzat is támogatta annak reményében, hogy ezáltal szorosabbra fűzheti a kapcsolatait a kozák tisztkarral, és rajtuk keresztül korlátozhatja a hetmanok hatalmát.²¹ Ezen törekvését Moszkva azáltal is megpróbálta elérni, hogy minden lehetséges eszközzel megakadályozta az ezredesek hetman általi leváltását.

Ez a kérdés legkorábban az 1659. évi Perejaszlavi cikkelyekben²² merült fel, amelyek 7. pontja arról rendelkezett, hogy *a hetman önhatalmúlag nem távolíthatja el hivatalából az ezredeseket*, hanem előzetesen a Hadsereg Rada jóváhagyását kell kérnie. Ugyanakkor ebben a dokumentumban az is megerősítést nyert Moszkva részéről, hogy *a kozákok szabadon választhatják maguk közül az ezredeseket*.²³ Az 1666. évi Konotopi cikkelyek²⁴ alapján a hetmannak már csak a Sztarsina Rada véleményét kellett kikérnie az ezredesek esetleges leváltása ügyében. 1674-ben először rendelkeztek az ezredeseknek a hetman általi kinevezéséről, ugyanakkor nem tettek említést az esetleges leváltásokról.²⁵ Ivan Mazepa hetmansága (1687–1708) idején általános gyakorlattá vált ugyan az ezredesek eltávolítása posztjukról, de ezt már a cár jóváhagyásától tették függővé.²⁶

A Hetmanátushoz tartozó városok és falvak saját önkormányzattal rendelkeztek, a kozák adminisztratív szervezet hatásköre elméletileg nem terjedt ki ezekre a területekre.²⁷ A kozák vezetők azonban túllépve hatáskörüket, gyakran érezték feljogosítva magukat arra, hogy beleszóljanak a polgári igazgatásba is.²⁸ Az ukrán *adminisztrációs szervezetre* tehát *a kettősség volt jellemző: együtt élt a hagyományos helyi önkormányzat és a Bogdan Hmelnickij idején kiformalódó kozák intézményrendszer*. Felépítése alulról felfelé a következőképpen alakult. Legalsó szinten a falu (*szelo*), azaz a paraszti közösség (*hromada*) helyezkedett el választott vezetőjével, a *vojttal* az élen. Ha egy faluban a parasztok és a kozákok együtt éltek, külön közösségi szervezetbe tömörültek. A kozákok vezetője, az *atamán* polgári, katonai és igazságszolgáltatási jogkörrel is rendelkezett. Egy város körül elhelyezkedő több falu alkotta a katonai körzetet, vagyis a *századot*, amelyen belül szintén egymás mellett működött a polgári és kozák közigazgatás. A harmadik szintet a *tartományi adminisztráció* jelentette, amelynek a vezetését az ezredes látta el. Ukrajna irányítását leg-

²¹ Például az Ivan Mazepa keménykezü politikájával szembeszálló és magát a hetmant árulással vádoló Kocsubej bíró kivégzése, illetve Mazepának a svédekhez történő átállása után a bíró utódai következetesen mindig megkapták a Romanov uralkodóktól a poltavai ezredesi rangot.

²² *Iztočnyiki Malorosszijszkoj isztoriji...* I. i. m. 5.

²³ Arkusa (szerk.): *Narisi isztoriji...* i. m. 119.

²⁴ Uo. 8.

²⁵ Uo. 253.

²⁶ Mazepa hetmansága után a kozák tisztkar tagjait kizárólag a moszkvai vezetés válthatta le, az 1730-as évektől pedig az ezredesi rang elveszítette „élethossziglani” jellegét.

²⁷ *Vosszvojevinyenyije Ukraini sz Rosszijej...* i. m. III. 464.

²⁸ 1709 után a kozák sztarsina befolyása annyira megerősödött a városlakók körében, hogy tömegesen kezdték elhagyni a lakóhelyüket és vagy vidéken telepedtek le, vagy beálltak a kozákok közé.

felső szinten a *hetmani kormányzat* látta el a hetmannel, a Hadsereg és a Sztarsina Radával az élen. Az egyértelműen megállapítható, hogy a Hetmanátus irányítása a katonai vezetés, a kozák sztarsina kezében összpontosult. A *Zaporozsjei Had szervezésében* – kihasználva az 1657–1687 közötti „zavaros időszakot”, amikor Ukrajna két, majd három részre szakadt – egyfajta *önállósulási folyamat indult el a középső vezetői rétegen belül*. Az ezredek – esetenként a századosok is – egyre kevésbé tartották magukat a hetmani kormányzattól függőnek és a hatáskörük alá rendelt közigazgatási és katonai egységekben mint szuverén vezetők léptek fel. Ezen törekvések gyakran találtak az orosz kormányzat támogatásával, ugyanis *Moszkvának kezdettől fogva érdekében állt a hetmanok hatalmának, illetve jogkörének csökkentése*.

Az orosz közigazgatási rendszer fokozatos kiépülése az Ukrán Hetmanátus területén

A cári vajdák intézménye

Oroszország számára létfontosságúnak tekinthető a vajdák ukrainai telepítése, hiszen rajtuk keresztül Moszkva mintegy előkészítette a talajt a Zaporozsjei Had teljes alávetése számára. A cári vajdák Ukrajnába telepítésének ügye először az 1654. évi Perejaszlavi Radát²⁹ követő orosz–ukrán tárgyalásokon merült fel, ahol a kijevi és a csernyihovi vajda kérdése³⁰ vetődött fel, de a Márciusi cikkelyeket előkészítő egyeztetések során Bogdan Hmelnyickij csak a kijevi hivatalnok kiküldetésébe egyezett bele. A Kijevbe kinevezett vajdák megbízatása arra irányult, hogy Ukrajnában a cári kormányzat érdekeit képviseljék és nem legálisan, de lehetőség szerint kontrollt gyakoroljanak a hetmani kormányzat tevékenysége felett. Az adószedési kötelezettség mellett felügyelték az erődök építését, visszaküldték Oroszországba az Ukrajnába szökött orosz lakosokat. Így *1654-től Kijev lett a cári hatalom bázisa a Hetmanátus területén*, ahonnan a vajdák révén Moszkvában értesülhettek minden fontosabb ukrainai eseményről.

A későbbiekben Moszkva makacsul törekedett a cári vajdák létszámának kibővítésére Ukrajnában. 1657 augusztusában Alekszej Mihajlovics küldöttséget indított a Hetmanátusba azzal a megbízatással, hogy végezzen felmérést az ukrán lakosságnak a kijevi vajdával kapcsolatban kialakított véleményéről.³¹ A cári hivatalnokok és a helyi lakosság közötti viszony kezdettől fogva ellenségesen alakult, ezért a vajdák közül csak kevesen tudták tartósan megvetni a lábukat a Hetmanátusban. Annak ellenére, hogy a „közvéleménykutatás” eredménye egyértelműen negatív jellegű lett, a cári kormányzat megpróbálta rábírní a Sztarsina Radát az újabb vajdák Ukrajnába történő telepítésének szükségességére. Moszkva amellet érvelt, hogy az ukrán területek fokozott védelme érdekében feltétlenül szükség lenne Kijeven kívül más nagyobb városokba is vajdákat és velük együtt cári helyőrségi csapatokat kiküldeni. Ebben a kérdésben azonban – Bogdan Hmelnyickijhez hasonlóan – Ivan Vihovszkij hetman is hajthatatlannak bizonyult: tudatában voltak annak, hogy

²⁹ 1654. január 8-án a Perejaszlavi Radán a hetman azon kérdésére, hogy az ukrán nép – ezen belül is elsősorban a kozákság – kit választ uralkodójának, a török szultánt, a krími kánt, a lengyel királyt vagy az orosz cárt, a jelenlévők az Oroszországhoz történő csatlakozás mellett döntöttek. *Vosszojegyinyenyije Ukraini sz Rosszijej...* i. m. III. 3.

³⁰ *Aktí, otnoszjasczieszja k isztoriji Zapadnoj Rossziji*. i. m. X. 440–475.

³¹ I. B. Rozenfeld: *Priszojegyinyenyije Malorossziji k Rossziji (1654–1793)*. Petrograd, 1911. 101–102.

az orosz hivatalnokok ukrainai jelenléte és számuk növekedése a Hetmanátus autonóm jogait sértené, illetve ásná alá.

Az 1659. évi Perejaszlavi cikkelyekben³² a cári kormányzat részéről ismét napirendre került az ukrán részről többször is vitatott cári vajdák kiküldetésének kérdése a Hetmanátusba. A dokumentum 5. pontja elrendeli, hogy Kijeven kívül öt további ukrán városba, Perejaszlavba, Nyezsinsbe, Csernyihovba, Braclavba és Umanyba is vajdákat telepítsenek „*az ellenségtől való védelem*” ürügyén.³³

Ivan Vihovszkij és Jurij Hmelnyickij átállása lengyel oldalra, a Zaporozsjei Hadon belüli szakadás, illetve az 1659–1663 közötti anarchikus időszak lehetővé tette, hogy orosz részről újravizsgálják az ukrainai vajdák hatáskörének kérdését, lehetőség szerint kiterjesztve tevékenységüket az egész Hetmanátus területére. Az első jelentősebb változás abban nyilvánult meg, hogy *a vajdákat közvetlenül alárendelték az 1663-ban alapított Kisoroszországi Prikáznak* és legfőbb feladatuk arra irányult, hogy megerősítsék Oroszország és Ukrajna egységét, valamint megszervezzék a Zaporozsjei Had védelmét a „közös” ellenségtől. Kibővített hatáskörüknek eleget téve, a vajdák állandó kapcsolatot tartottak fenn a hetmani kormányzattal, az ezred- és század-közigazgatással, valamint a városi vezetéssel.

Az 1665. évi Moszkvai cikkelyek³⁴ 5. pontja értelmében valamennyi nagyobb ukrán városba telepítettek „*cári embereket*”, akik itteni jelenlétének tényét az sem enyhítette, hogy kompetenciájuk a kozák közigazgatásra továbbra sem terjedt ki.

A fenti rendelkezések alapján megállapíthatjuk, hogy *a Zaporozsjei Had számára 1665-re „bezárult a kör”*: a Hetmanátus egész területét elárasztó vajdák tevékenységének köszönhetően az orosz kormányzat mindenhol éreztetni tudta a hatalmát és gyakorlatilag egyre inkább blokkolni tudta a korábban széleskörű önkormányzaton alapuló ukrán, illetve kozák autonómia zavartalan működését. Ukrán részről komoly felzúdulást váltott ki a Hetmanátusba rendelt vajdák és velük együtt az orosz katonák létszámának növekedése. A városokban a cári vajdák, az ezred-közigazgatás és a városi magisztrátusok egymás melletti működése következtében immár „*három hatalom*” jött létre, amelyek érdekeit egyre kevésbé lehetett összeegyeztetni.

Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a vajdaság intézménye mintegy kibővített formában valójában a Moszkvával jó kapcsolatokat ápoló Metód kijevi érsek tervezete alapján került bevezetésre. Az ukrainai ortodox egyházfő 1665-ben a cárhoz benyújtott memorandumában a Moszkva és Csihirin közötti jó kapcsolatok megerősítése érdekében a vajdai intézmény megreformálását sürgette a következő változtatások révén: a vajdák segítségével szedjék be a Moszkvának fizetendő adókat és azokat maradéktalanul és késedelem nélkül az orosz kincstárba juttassák; növeljék meg a vajdák számát, akik egyrészt kötelesek megvédeni a városlakókat a hetmantól, ugyanakkor a csihirini kormányzattal együtt kollektívan felelősek legyenek az adók Moszkvába juttatásáért.³⁵

A cári hivatalnokok ukrainai tevékenysége – elsősorban egyre erőszakosabb adószedési módszereik – végül a helyi lakosság haragját váltotta ki. Az 1668. évi felkelés³⁶ során az

³² *Akti, omoszjascsijeszja k isztoriji Zapadnoj Rossziji*. i. m. III. 236.

³³ Ez utóbbi megjegyzés azért lehet érdekes, mert ezen polgári hivatalnokok hatásköre hivatalosan a katonai ügyekre nem terjedt ki, így Ukrajna védelme érdekében valójában sokat nem tudtak tenni.

³⁴ *Iisztocsnyiki Malorosszjszkoj isztoriji...* I. i. m. 5–8.

³⁵ Létopisz G. Grabjanki. Kijev, 1854. 190–191.

³⁶ V. P. Sevcsuk – M. G. Taranyenko: *Isztorija ukrajinszkoj derzsavnosztyi*. Kijev, 1999. 122.

ukrán lakosság kiűzte a vajdákat a Hetmanátus területéről, majd az újabb hetmanválasztás során Demjan Monohohresnij – a népharagra hivatkozva – határozott nemtetszését fejezte ki a cári hivatalnokok újbóli betelepítésével kapcsolatban. Ebben a feszült helyzetben a cári kormányzat engedni kényszerült: beleegyezett a vajdák számának csökkentésébe és hatáskörük korlátozásába: az 1668. évi Gluhovi cikkelyek értelmében Kijev mellett csak Perejaszlavban, Nyezsínben és Csernyihovban képviselheték a vajdák Moszkvát a Hetmanátuson belül.³⁷ Ezentúl elsősorban az ukrajnai adók begyűjtéséért voltak felelősek, míg közigazgatási jogkörük jelentősen csökkent.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a Romanovok miért ragaszkodtak olyan kitartóan a vajdák „kisoroszországi”³⁸ telepítéséhez és ukrán részről miért próbálták ezt olyan makacsul megakadályozni. Orosz részről természetesen nem a védelem kérdése számított elsődlegesnek, amire állandóan hivatkoztak, hanem ezen hivatalnokokon keresztül akartak legálisan beavatkozni a Hetmanátus belügyeibe, amely törekvésükhöz jó ürügyet szolgáltattak a hetmanok „árulásai”. A Zaporozsjei Had számára pedig a vajdák számának csökkentése és hatáskörük korlátozása azért bírt döntő jelentőséggel, mert az autonóm jogkörrel rendelkező hetmani kormányzat számára 1663-ig, a Kisoroszországi Prikáz megalapításáig kizárólag a vajdák ukrajnai jelenléte és ténykedése szimbolizálta a cár legfelsőbb hatalmát a Hetmanátus felett.

Az „áruló” hetmanok „külön utas” politikájából okulva Moszkva számára egyre nagyobb jelentőséggel bírt az újonnan megválasztandó hetmanok személye, ezért *1668-tól kezdve a vajdák feladatköréhez az is hozzátartozott, hogy kötelező jelleggel részt vegyenek a hetmanválasztó gyűlésen és előzetesen informálódjanak a jelöltek politikai beállítottságával kapcsolatban.* Az 1660-as évektől a vajdák mellé katonai helyőrségeket is telepítettek az egyes ukrajnai városokba, úgymond a „katonai védelem” ürügyén, ami katonai jogkörrel is felruházta ezen cári hivatalnokokat. A katonai helyőrségek pontos létszáma először a Moszkvai cikkelyekben lett meghatározva, miszerint a városok nagyságától és stratégiai jelentőségétől függően 2000 és 300 fő között állapították meg az ott állomásozó orosz csapatok létszámát.³⁹ A felsorolásból Kijev emelkedik ki, ahol 5000 fős helyőrség védte és képviselte a fővajda mellett Moszkva érdekeit, valamint az ukrán autonómia nyílt korlátozásaként értelmezhető az a rendelkezés, hogy a cári kormányzat a hetman mellé is rendelt egy 100 fős orosz csapatot.

A moszkvai vezetés – a vajdák elleni ismételt panaszokra és feljelentésekre tekintettel – 1677. évi rendeletében⁴⁰ megtiltotta ezen „cári embereknek” a Zaporozsjei Had önkormányzati jogkörébe történő mindenféle beavatkozást. Ettől kezdve a Kisoroszországi Prikázba a Hetmanátus területéről állandóan delegálhattak 5-6 képviselőt, akik összegyűjtötték és benyújtották a cári hivatalnak a vajdák elleni bejelentéseket.

A fentiek alapján összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy *a kezdetben csak adószedési joggal felruházott, Ukrajnába kirendelt cári vajdák száma és hatásköre az 1660-as évekre jelentősen kibővült, aminek következtében az orosz államszervezet meghatározó részét képező vajdai intézmény szinte egész Ukrajna területét behálózta.* Valójában a vajdák tevő-

³⁷ *Izstocsnjiki Malorosszjszkoj isztoriji...* I. i. m. 217.

³⁸ A cári kormányzat nem hivatalosan ugyan, de a Hetmanátust „Kisoroszországnak” tekintette, ezzel is jelezve annak alávetett helyzetét.

³⁹ Uo. 10.

⁴⁰ *Akti, otmoszjascziszja k isztoriji Zapadnoj Rossziji.* i. m. XIII. 10.

kenységéhez fűződő eredeti elképzelések orosz részről hosszú ideig nem valósultak meg. A Márciusi cikkelyek rendelkezései szerint ugyanis a hetmanoknak – a vajdák közreműködésével – be kellett volna szolgáltatniuk Moszkvának az ukrán lakosságot terhelő adókat, amiből a cár a Zaporozsjei Had katonai kiadásait fedezte volna, az Ukrajnában állomásozó cári helyőrségeket pedig a hetmani kormánynak kellett volna finanszíroznia, de a Romanovok egyik törekvése sem járt sikerrel I. Péter uralkodásáig. Ettől függetlenül, *jóllehet a vajdák hivatalosan nem avatkozhattak bele a Zaporozsjei Had belügyeibe, tevékenységükkel megerősítették a cári kormányzat pozícióit Ukrajnában és jelenlétükkel eleinte burkolt, majd egyre nyíltabb fenyegetést jelentettek az autonóm jogaihoz következetesen ragaszkodó és önállósodási törekvésekkel fellelő Zaporozsjei Had számára.*

Kisoroszországi Prikáz

1654-től a „kisoroszországi” ügyek a *Külügyi Prikáz* hatáskörébe kerültek, amely intézmény közvetítésével küldte a moszkvai udvar Ukrajnába a küldötteit és a cári rendeleteket, ukrán részről pedig ezen hivatalon keresztül tartották fenn a kapcsolatot Moszkvával. *Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy az orosz kormányzat azon eljárással, hogy az általában idegen államokkal történő kapcsolattartást bonyolító hivatalon keresztül érintkezett a Zaporozsjei Haddal, ezáltal valójában mintegy különálló területek tekintette a Hetmanátust.* A Külügyi Prikázon belül fokozatosan kiformalódott egy speciális kancellária, illetve alosztály, amely kizárólag a Zaporozsjei Had ügyeire szakosodott és az alapját képezte egy később létrehozandó különálló hivatal, a Kisoroszországi Prikáz létrehozásának.

Az 1659–1663 közötti „zavaros” időszak azzal a tanulsággal szolgált Moszkva számára, hogy elodázhatatlanná vált a Romanovok pozícióinak megerősítése a Hetmanátuson belül. Ezen törekvéséhez *a cári kormánynak szüksége volt egy olyan állami intézményre, amely közvetlenül fenntartja az állandó kapcsolatot a moszkvai és a csihirini kormányzat között.* Jóllehet az 1663-ban alapított *Kisoroszországi Prikáz*⁴¹ különálló államhatalmi szervként funkcionált, 1722-ig – a Kisoroszországi Kollégium létrehozásáig – hivatalosan a Külügyi Prikáz részét képezte. Az új hivatal feladatköréhez tartozott a cári és a hetmani kormányzat közötti levélváltás lebonyolítása és a Hetmanátus területére kiküldött vajdák és cári helyőrségek tevékenységének ellenőrzése, illetve koordinálása azt a célt követve, hogy az orosz hivatalnokok a lehető legzökkenőmentesebben működjenek együtt a helyi intézményrendszerrel. Nem hivatalosan ugyan, de *Moszkva a gyakorlatban ezen hivatalt mintegy hídfőállást használta fel a hetmani kormányzat feletti fokozott ellenőrzés megvalósításában.* A hetman és a kozák sztarsina ugyanis kizárólag ezen prikázon keresztül fordulhatott a cári udvarhoz; ez a hivatal adta ki a cár nevében a hetmanválasztásra feljogosító ukázt; az új hetman megválasztása kizárólag a Kisoroszországi Prikáz tudtával és jóváhagyásával mehetett végbe; a hivatalból szigorúan figyelemmel kísérték, hogy a kozák sztarsina jogtalanul ne válthassa le a Zaporozsjei Had legfelsőbb vezetőjét. *A Hadsereg Radán a cár parancsára a Kisoroszországi Prikáz megbízottja nyújtotta át – mintegy az orosz uralkodót képviselve – az újonnan megválasztott kozák vezetőnek a hetmani jelvényeket.* Szoros kapcsolat alakult ki a Sztarsina Rada „felsőházát” alkotó magas rangú katonai

⁴¹ Sz. Bogojavlenszkij: *Prikaznije szudji XVII veka.* Moszkva, 1946. 48.

tisztviselők és a Kisoroszországi Prikáz között. A hetmanok korlátlan hatalomra törő törekvései arra készítették a Zaporozsjei Had vezetőségét, hogy egyre barátságosabb és közvetlenebb kapcsolatot építsenek ki a moszkvai kormányzattal és a prikáz mellett a Romanovok támogatásával kontrollt gyakoroljanak a Hetmanátus legfőbb vezetője felett.

*Az 1663–1722 között működő Kisoroszországi Prikáz legfőbb küldetése egyértelműen arra irányult, hogy támogassa a Hetmanátust az ukrán területek – beleértve a Zaporozsjei Szicset is – egyesítésében és cári fennhatóság alá vonásában, egyúttal előkészítse Ukrajna fokozatos ütemű integrációját az orosz államba oly módon, hogy összhangba hozza és koordinálja az ukrainai intézményrendszer együttműködését a cári bürokráciával.*⁴² 1722-es fennállásáig a Kisoroszországi Prikáz meghatározó szerepet játszott az ukrainai cári centralizációs törekvések elősegítésében és ebben a minőségében egyúttal akadályozta a Zaporozsjei Had önállósodási törekvéseit.

Kisoroszországi Kollégium

A cári kormányzat tudatában volt annak, hogy Ukrajna mennyire érzékeny és sebezhető pontja az orosz államnak, ezért Ivan Mazepa „árulása” után elérkezettnek látta az időt az ukrán autonómia maradványainak teljes felszámolásához.⁴³ 1708 végén a Gluhovba összehívott Hadsereg Rada a svéd király oldalára állt Mazepa helyére Ivan Skoropadszkijt (1708–1722) ültette a hetmani székbe, akit valójában I. Péter nevezett ki, megsérte ezáltal a Zaporozsjei Had sarkalatos privilégiumát, a szabad hetmanválasztás jogát. Az orosz uralkodó intézkedései következtében a Zaporozsjei Had önkormányzati joga romokban hevert, I. Péter az ellenőrzése alá vonta a teljes ukrainai közigazgatási rendszert, így Kelet-Ukrajna lakosságának betagozódása az orosz társadalmi és adminisztrációs struktúrába az 1710-es évektől jelentősen felgyorsult. 1722-ben a Hetmanátust érintő ügyeket a Külügyi Kollégium hatásköre alól az Orosz Birodalom legfelsőbb belügyi szerve, a Szenátus irányítása alá rendelte arra hivatkozva, hogy a bal parti Ukrajna csupán alávetett tartománya Oroszországnak, nem pedig megkülönböztetett jogokkal rendelkező terület. Majd ugyanebben az évben I. Péter cár kiadta rendeletét⁴⁴ az 1. *Kisoroszországi Kollégium* (1722–1727) felállításáról, amely intézmény teljes körű ellenőrzési jogot kapott a hetmani kormányzat tevékenysége felett.⁴⁵ I. Pétert hármas cél vezérelte: *tovább korlátozni az ukrán önkormányzatot, megakadályozni a hetman és a kozák sztarsina megerősödését, kiterjeszteni az általános adóztatást valamennyi ukrán társadalmi rétegre.*⁴⁶

I. Péter halála után azonban Kelet-Ukrajna szerves beolvasztásának folyamata az Orosz Birodalomba átmenetileg lelassult, mert egyrészt Péter utódai nem központosítottak olyan elszántan, mint a reformer cár, másrészt a szentpétervári kormányzat az egyre gyakoribbá váló háborús időszakokban még mindig rászorult a kozákok fegyveres erejére.

⁴² K. A. Szofronyenko: *Malorosszjszkij prikáz Russzkovo goszudarsztva vtoroj polovini XVII veka i nacsala XVIII veka*. Moszkva, 1957. 177.

⁴³ Serhii Plokhyy: *Ukraine and Russia. Representations of the Past*. Toronto, 2008. 66.

⁴⁴ N. A. Voszkreszenszkij (szerk.): *Zakonodatelnije akti Petra I.: Szbornyik dokumentov*. Moszkva – Leningrad, 1945. 251.

⁴⁵ Rozenfeld: *Priszozjegyinyenije Malorossziji k Rossziji...* i. m. 125.

⁴⁶ Paul Robert Magocsi: *A History of Ukraine. The Land and its Peoples*. University of Toronto Press, Toronto, 2010. 287.

I. Katalin (1725–1727) létrehozta a *Legfelsőbb Titkos Tanácsot*, amely hatásköre alá rendelte a kisorosz ügyeket is. Egy újabb török háborútól fenyegetve az orosz vezető körök végül kénytelenek bizonyultak engedményeket tenni a Zaporozsjei Hadnak. A birtokai révén Ukrajnában is érdekelt cári tanácsadó, Alekszandr Mensikov közbenjárására *I. Katalin 1727-ben felfüggesztette a Kisorozsországi Kollégium működését és a Hetmanátus érintő ügyek visszakerültek a Külügyi Kollégium hatáskörébe*. Látszólag tehát minden visszatért a Péter előtti status quo-hoz, hiszen a fenti intézkedések jelképesen azt jelentették, hogy a Romanovok – kénytelen-kelletlen – újra elismerték a Zaporozsjei Had megkülönböztetett státuszát az Orosz Birodalmon belül. Ki kell ugyanakkor azt is emelni, hogy valószínűleg 1724–1727 között a *hetmani tisztség nem lett betöltve*.

I. Katalin halálát követően II. Péter (1727–1730) került az orosz trónra, aki ismét *engedélyezte a kozákok számára, hogy hetmant válasszanak* Daniel Aposztol (1727–1734) személyében, de az ő halála után Anna cárnő (1734–1740) kormányzata elérkezettnek látta az időt, hogy folytassa I. Péter centralizációs politikáját Ukrajnában, ami egyértelműen a Hetmanátus megszüntetésére irányult. Az orosz uralkodónak *nem engedélyezte a hetmanválasztást*, hanem a Zaporozsjei Had kormányzását három orosz és három ukrán hivatalnokot magába foglaló ún. „*Hetmani vezetés kormányzata*”⁴⁷ elnevezésű testületre bízta, miközben ismét szünetelt a hetmani hivatal 1734–1750 között. A Zaporozsjei Had következő és egyben utolsó hetmanja Kirill Razumovszkij (1750–1764) lett, akit Erzsébet cárnő utasítására 1750 márciusában Gluhovban hetmanná „választottak” és a kormányzása alatt a *Hetmanátus ideiglenes újjáélesztésével úgy tűnt, hogy elérkezett a kedvező alkalom a megnyirbált ukrán autonómia helyreállítására*. 1763 szeptemberében Razumovszkij Gluhovba Hadsereg Radát hívott össze, amely gyűlés a II. Katalinhoz benyújtott kérvényben⁴⁸ azt indítványozta, hogy a cárnő újítsa fel azt a korábbi szokást, miszerint a Romanov uralkodók minden új hetman választásakor megerősítik az 1654-es perejaszlavi egyezményt és egyben biztosítékot kértek az azonnali hetmanválasztás engedélyezésére Razumovszkij esetleges halála esetén, valamint Razumovszkij felvetette az *örökletes hetmanátus* bevezetésének a lehetőségét is.⁴⁹ A hetman dinasztiaalapítási kísérletét azonban mind a kozák sztarsina, mind a cári kormányzat kategorikusan elutasította. A gluhovi eseményekről értesülve II. Katalin 1764 januárjában magához kérte a hetmant a cári udvarba, ahol a cárnő a személyes audiencián Razumovszkijt lemondatta a hetmani címéről.

A Hetmanátus likvidálása

1764. november 10-én II. Katalin több dekrétumot adott ki:⁵⁰ az elsőtben *elrendelte a hetman megfosztását a hivatalától*, a második dekrétum *kimondta a Hetmanátus megszüntetését és a bal parti Ukrajna területén az orosz közigazgatási rendszer bevezetését*, majd az orosz fennhatóság alatt álló ukrán területek élére kormányzót nevezett ki Pjotr Rumjancev

⁴⁷ Orest Subtelny: *Ukraine. A History*. University of Toronto Press, Toronto, 2000. 168–169.

⁴⁸ Proscsenyije malorosszijszkovo sljahetsztva i sztarsin, vmesztye sz getmanom, o vossztanovlenyiji raznih sztarrinnih prav Malorossziji, podannoje Jekatyerine vtoroj v 1764 godu. In: *Kijevszkaja Sztarina*, No. 6. 1883. 317–345.

⁴⁹ O. I. Putro: Getman Ukrajini Kirillo-Rozumovszkij. In: *Ukrajinszkij Isztoricsnij Zsurnal*, 2002. 5. sz. 105–118.

⁵⁰ Z. E. Kohut: *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy (1760-1830)*. London, 1988. 102.

személyében,⁵¹ akinek *elsődleges feladatául Ukrajnában az Orosz Birodalomba történő fokozatos ütemű beolvasztását tűzte ki a cári kormányzat.*⁵²

A Hetmanátus intézményrendszerének felszámolása és Kelet-Ukrajna beolvasztása az Orosz Birodalomba két fázisban ment végbe. Az 1764–1783 közötti periódusban fennmaradt ugyan az ukrajnai közigazgatási szervezet, de – autonómiájától megfosztva – teljesen a birodalmi kormányzatnak lett alárendelve. Ezt követően az 1783–1835 közötti időszakban, az 1775. évi orosz kormányzósági reformnak Ukrajnára történő kiterjesztése következtében ment végbe az egykori Hetmanátus teljes integrálása az Orosz Birodalom kereteibe.

Jelentős változások mentek végbe az ukrajnai közigazgatási rendszerben, ugyanis a Hetmanátus megszüntetése után a bal parti ukrán területek az újonnan felállított *Új Kisoroszországi Kollégium* (1764–1786)⁵³ fennhatósága alá kerültek Rumjancevvel az élen. 1764 után a kozák ezredek közvetlenül a Kisoroszországi Kollégium hatáskörébe kerültek és az ezredeseket Szentpétervárról nevezték ki. 1779-ben az új adminisztratív rendszer sikeres oroszországi kipróbálását követően II. Katalin elrendelte, hogy készítsék elő annak bevezetését az egykori Hetmanátus területén is. A közigazgatási reform életbe léptetésével párhuzamosan leépítették a katonai alapon szerveződő, ezredekre és századokra tagolódo ukrán adminisztrációt, eltörölték továbbá az ukrán kincstárát is, a kozákokat az alsóbbrendű bíróságok hatásköre alá rendelték, eltörölték az ukrán városok jogait, az egykori Hetmanátus területén minden földet állami tulajdonnak nyilvánítottak. A Kisoroszországi Kollégium mint legfelsőbb fellebbezési fórum még egy ideig működött a kormányzóságban és ítéleteit csak a Szenátus vétózhatta meg, de 1786-ban végleg felfüggesztették a működését el nem végzett ügymenetek miatt. Az új tartományi közigazgatás kombinálta a kormányzó személyes hatalmát a bürokratikus rendszerrel: az abszolút monarchia helyi képviselőjeként Kisoroszország kormányzója közvetlen kapcsolatban állt II. Katalinnal és közvetett viszonyban a Szenátussal és más orosz intézményekkel; vissza tudta vonni a helyi közigazgatás bármely döntését és kiadhatott kötelező érvényű utasításokat minden hivatalnak.

A Hetmanátus intézményeinek eltörlését és a birodalmi adminisztráció bevezetését az *ukrán elit és az orosz társadalmi struktúra fokozatos összeolvadása* kísérte.⁵⁴ 1781-ben a kozák sztarsina még helytelenítette a reformokat, de II. Katalin 1785-ös *Nemesi Adománylevele* következtében lényegesen megváltozott a helyzet: az ukrán vezető rétegek nemesi címet és testületi önkormányzatot kaptak.⁵⁵ Ezentúl az *ukrán nemesség* mindent elkövetett, hogy betagozódjon az orosz birodalmi elitbe, ezért többségük Szentpétervárra költözött.⁵⁶ Igazi sikerüket végül az 1835-ös *cári rendelet* jelentette, amelyben a *Romanovok minden*

⁵¹ G. A. Makszimovics: *Gyejatjelnoszty Rumjanceva Zadunajszkovo po upravlenyiji Malorosszijej*. Nyizsin, 1913. 25.

⁵² Magocsi: *A History of Ukraine...* i. m. 275.

⁵³ Centralnij gozsudarsztvennij isztoricsezszej arhiv Ukraini. fond. 54. Vtoraja Malorosszizskaja Kollegija Kol. gyel. 17978, 1764-1786 gg.

⁵⁴ Z. E. Kohut: *Ukrajinszka elita u XVIII. szt. ta jiji integracija v roszijszke dvorjansztvo*. In: *Korinnja identsznosztvi: Sztudiji z rannomodernoji ta modernoji isztoriji Ukrajini*. Kijev, 2004. 47.

⁵⁵ Robert E. Jones: *The Emancipation of the Russian Nobility (1762-1785)*. Princeton University Press, Princeton, 1973. 272–299.

⁵⁶ Egy 1795-ös felmérés alapján az ukrajnai orosz kormányzó, Krescsenikov szerint a volt Hetmanátus területén 12 597 személy számított „kétséget kizáróan nemesnek”. Ezenkívül még megközelítőleg ugyanannyi nemes volt azokkal a perekkel elfoglalva, hogy elismerjék nemesi jogukat.

katonai és polgári ukrán rangot elismertek automatikusan és örökletesen orosz birodalmi nemesi rangként.

Összegzés

Az orosz cár, Alekszej Mihajlovics, miután „hatalmas uralkodói keze”⁵⁷ alá vette az ukrán területeket, gyakorlatilag egyáltalán nem szólt bele a Hetmanátus szervezeti felépítésébe. Ennek elsődleges oka abban keresendő, hogy az Ukrajna birtoklásáért 1654-ben ki-robbant orosz–lengyel háború idején Moszkva nem akarta kiélezni a viszonyt a hetmani kormányzattal, ezért a fokozatosság elvét követve törekedett az autonóm ukrán intézményrendszer leépítésére. Jóllehet az orosz udvar elismerte és tolerálta a Hetmanátus önkormányzati jogát, minden lehetőséget felhasznált az ukrán autonómia legális korlátozására. Moszkva ez irányú törekvéseihez kiváló lehetőséget nyújtott a vajdák Ukrajnába telepítése és a Kisoroszországi Prikáz létrehozása, amely cári reformok – figyelembe véve a két intézmény kiterjedt hatáskörét – nyílt hadüzenetet jelentettek a Zaporozsjei Had megkülönböztetett jogai és privilégiumai ellen.

A hetmani kormányzat számára 1663-ig, a Kisoroszországi Prikáz megalapításáig kizárólag a vajdák ukrainai jelenléte és ténykedése szimbolizálta a cár legfelsőbb hatalmát a Hetmanátus felett, majd ezen cári hivatalnokokat közvetlenül alárendelték az 1663-ban alapított Kisoroszországi Prikáznak, így ettől kezdve az orosz államapparátus szerves részét képezték a vajdák a Hetmanátusban. A Kisoroszországi Prikáz – rendkívül kiterjedt jogkörének köszönhetően – teljes kontrollt tudott megvalósítani a hetmani kormányzat tevékenysége felett, szinte teljesen behatárolva annak nem csak külpolitikai, hanem belpolitikai mozgásterét.

A 17–18. század fordulójától kezdve a hetmani kormányzat kompetenciája – s ezáltal az ukrán–kozák autonómia – látványosan szűkülni kezdett. A 17. század közepétől egyre gyakrabban érvényesült ugyan a katonai rangok betöltése a hetman általi kinevezés útján, de a század végétől – az ukrán autonómia szűkítésére irányuló törekvés részeként – bekerült a gyakorlatba az ezredesek és „segítőtársainak” Moszkvából való kinevezése,⁵⁸ ami nem csak a kozákok önkormányzati jogát sértette, hanem fokozatosan orosz származású hivatalnokokkal töltötték fel a hetmani kormányzat tisztii állományát. Ezen utóbbi cári kezdeményezés eredményeképpen az 1730-as évekre az ukrainai intézményrendszer szinte teljes egészében az orosz kormányzat ellenőrzése alá került. A cári vezetés névlegesen nem szüntette meg ugyan Ukrajnában a demokratikus választás elvét, csak éppen minden lehetséges eszközzel akadályozni próbálta annak gyakorlását.⁵⁹

A 17. század közepétől kezdve tehát nem csak a cári centralizációs politika hatására veszítettek erejükből a választás elvén alapuló kozák tradíciók, hanem egyre gyakrabban maguk a hetmanok is alkalmazták a kinevezés formáját a tisztikar feltöltésében. Vagyis a hagyományos kozák önkormányzat szűkítése egyszerre két irányból indult el: Moszkvából

⁵⁷ *Vosszozegyinyenyije Ukraini sz Rosszijej...* i. m. III. 406–414.

⁵⁸ Arkusa (szerk.): *Nariszi isztoriji...* i. m. 96.

⁵⁹ A 18. században Oroszország egyre növelte a befolyását az ukrainai kormányzat felett: a Hetmanátus területén orosz bürokratikus eljárásokat vezettek be, a helyi kozák közigazgatási szerveket ezred-kancelláriák váltották fel, amelyeket a Kisoroszországi Kollégiumon keresztül Moszkvából, majd Szentpétervárról irányították.

és a hetmani rezidenciából. Azon ellentmondásos helyzet állt elő, hogy miközben a hetmanok oly módon törekedtek hatalmuk megerősítésére, hogy mindeközben megsértették a kozák hagyományokat, ezzel egyúttal a növekvő hatalmukra féltékeny sztarsinát a cári kormányzat felé közelítették. A hetman és egyes ezredek közötti feszült viszonyt kihasználva az orosz kormányzat nem egyszer az utóbbiakat támogatva tett kísérletet a hetman hatalmának korlátozására.⁶⁰ Moszkva egyelőre a be nem avatkozás politikáját választotta a hetmanok és a sztarsina közötti, egyre feszültebbé váló kapcsolatokba, az orosz kormányzat számára ugyanis valójában mindegy volt, hogy melyik fél gyengüljön meg a másik rovására, hiszen mindkét lehetőség a cár pozícióit erősíthette Ukrajnában.

A Hetmanátus 1764. évi megszüntetését követően a közigazgatási rendszert az 1770-es évektől kezdték kiépíteni Ukrajnában, de az csak az 1830-as évekre érte el végleges formáját. A bal parti Ukrajnából, ahol a kozák tradíciók a legerősebbek voltak, a csernyihovi, poltavai és harkovi provinciákat alakították ki, amelyek később a kisoroszországi kormányzásban olvadtak össze. A jobb parti ukrán régióban, amelyet a Romanovok csak részben szereztek meg és ahol a lengyel nemesek még mindig gazdasági függésben tartották az ukrán parasztjaikat, a városokat pedig egyre nagyobb számban népesítették be idegen – elsősorban orosz és zsidó – etnikumok, a kijevi, podóliai és volhíniai provinciát hozták létre. Az újonnan megszerzett déli területeken – a zaporozsjei kozákok és a krími tatárok egykori szállásterületein – a jekatyerinoszlávi, herszoni és tavrijai tartományok formálódtak ki.

---

⁶⁰ Példaként Ivan Vihovszkij hetmannak és a poltavai ezredesnek, Martin Puskarnak a feszült viszonyát lehetne megemlíteni.

